

ZANATI

Iz knjige :Dr. Milisav Lutovac – Gora i Opolje – Antropogeografska proučavanja, Beograd 1955.godine (strana 21-24)

Poznato je da su se neki zanati razvili u selima pod uticajem geografske sredine i potreba kao što su zidarski, drvodeljski, terzijski i drugi. Međutim, ima i krajeva u našoj zemlji, gde su pored ovih, bile odomaćene i one vrste zanata koje sada vidimo samo u gradovima (kovački, kujunđijski, puškarski). Jedna od takvih oblasti, u kojoj se do skora bili zastupljeni kovački i puškarski zanati, jeste Gora. U njoj su sela Bačka, Vraništa, Rapča i Kruševo bila glavna središta te radinosti. To ne znači da ovih zanata nije bilo i u drugim naseljima ovoga kraja. Ima podataka koji ukazuju na to da se svo stanovništvo jednog sela bavilo samo jednim zanatom. Po kazivanju Bajrama Mursela, stogodišnjaka iz Leštana, preci današnjeg stanovništva ovoga sela bavili su se u prošlosti kovačkim zanatom. Kod njih su kaže on, kovali i kupovali zanatske predmete ljudi i sa tetovske strane Šar planine. Ostaci šljake i uglja na mestu nekadašnjih kovačnica svedoče o tome. To što Leštane nema svoje planine takođe, govori da su se oni nekada bavili samo zanatom.

Kakvi su bili ti zanati u Gori? Po tvrđenju starih ljudi oni su bili vrlo raznovrsni, ali su se sigurni podaci mogli dobiti samo za puškarski zanat, koji je postojao do najnovijeg vremena. U pomenutim selima Bačkoj, Vraništu, Kruševu, Rapči i Zli Potoku, puškarstvo je bilo vrlo razvijeno još sredinom XIX veka. Tada je u svakom od ovih sela bilo pet do deset puškarskih radnji. Sačuvana je jedna esnafska teskera - dozvola, iz 1859. godine koja glasi na ime Sulejmana Mustafina, puškara u Vraništu. Teskeru je izdalo Ministarstvo finansija u Carigradu i naplatilo taksu od deset groša¹.

Na koji su način pravljene stare puške "kremenjače" saznao sam od devedesetogodišnjeg Muharema Alita Dervišovca iz Bačke, koji se u ranoj mladosti bavio ovim zanatom. Njegov predak došao je kao puškar iz Elbasana pre 150 godina i naselio se u Bačkoj, u kojoj su i tada već postojale tufegdžijske radnje. Alit se seća da su nedaleko od sela bili 4 do 5 " čaraka" - točkova, koje je pokretala voda izvedena jazovima iz Brodske Reke. Te male "fabrike" služile su samo za pokretanje burgija - bušilica puščanih cevi, dok su "dućani" kovačnice bili u selu. Druga oruđa kojima su se služila pri izradi oružja su: "top", čekići , prava i kriva klešta, "mangen", turpija, razni kameni brusevi, gladila i mehovi. U izradi puščanih cevi "namlija" prolazilo se kroz ove faze rada: prvo je u dućanu kovano gvožđe, koje su u pločama dobijali iz Vranja preko Prizrena. Kovanjem uobličenu puščanu cev vrteli su burgijama koju je pokretao točak. Majstor koji rukuje ovim točkom menjao je postepeno dvanaest burgija raznih dimenzija: najpre je, razume se, upotrebljavao najmanju, zatim veću još veću itd., sve dok potpuno ne izradi cev. Posle toga dolazi spoljna obrada u dućanu: turpijanje, brušenje, glačanje, glađenje i probanje da li je cev potpuno ispravna. I u ovom procesu se vide postepene faze rada. Posle turpije dolaze najpre grublji, a potom sve finiji brusovi, zatim glačanje smešom peščane prašine, nišadora i

---

¹ Original esnafske teskere, koju sam dobio od unuka pomenutog Sulejmana Mustafinog iz Vraništa, preveo je g. Gliša Elezović.

zejtina koja se stavlja na krpu i time trlja. Da bi cev dobila što lepši sjaj taru je vrbovim drvetom sve dotle dok se lice majstora ne ogledne u gvožđu. Naposletku, dolazi proba da li cev ne propušta vazduh. To se vršilo pomoću duvanja. U slučaju da se na površini pojave mehurići pene, moralo se pristupiti kalaisanju iznutra. Razume se, sa ovom popravkom puška se mogla prodati kao ispravna, ali nije imala trajniju vrednost.

Goranski puškari morali su da dobavljati gotovo sve sirovine iz drugih sela i krajeva. Gvozđe su, kao što je pomenuto, dobijali su iz Vranja, u čijoj su oblasti postojali samokovi. Kamen od koga su pravili bruseve, tocila i sitan pesak za glačanje, donosili su na konjima iz Šipovice u Šar-Planini. Kupovali su čak i drveni ćumur u Orgosti, Zapodu i Očikli, koji je pravljen samo od mekog drveta: jove i jele, jer sadrže malo štetnih gasova.

Svaka zanatska kuća imala je svoju radionicu "dućan", Međutim, "čarkovi" su pripadali celoj "kabili" (grupi srodničkih kuća). Ali su se njima mogli služiti, uz malu nagradu i puškari iz istog ili kojeg drugog sela, jer je bušenje cevi trajalo samo 1 ½ časa.

Postavlja se pitanje i kakve su puške pravili? Predanje je o tome sigurno, jer u Gori ima još živih savremenika koji su se ovim poslom bavili. Izrađivane su poglavito "namlije" (puščane cevi), i to dve vrste: "dajlen (dugačka puška 6 pedi) i "karanfil" (kraća od prve samo pet prstiju). Izrada je trajala 2 do 3 dana. U Vraništu, Rapči i Kruševu izrađivane su sem namlija i drugi puščani delovi: obarači, kundaci, a takođe i noževi. Kažu da su pravili i barut od semena munike, leskovog drveta i neke smeše koju su takođe dobijala iz Vranja. Svoje izrađevine su prodavali poglavito u Prizrenu, a delom u Tetovu i u selima. U Bačkoj pominju kao kupca puškara nekog Arsa, prizrenskog trgovca koji je svaku "namliju " plaćao 150 groša. Sem prizrenskih puškara, koji su kupovali goranske proizvode bilo je i drugih posrednika - trgovca. I Gorani su sami odnosili na konjima oružje i prodavali ga po vašarima i saborima po celoj turskoj državi.

Gorani su imali svoje puškarske radnje u raznim gradovima Balkanskog Poluostrva. Nuhri Mustafa iz Malog Krstaca držao je tufegdžisku radnju u Grčkoj. Za vreme leta on bi dućan u Grčkoj zatvarao i vraćao se u svoje selo, gde je takođe imao u kući puškarski "dućan". U jesen bi potovario na tri konja alat i izrađeno oružje i odlazio ponovo u Grčku. Tako su radili i drugi goranski puškari.

Sa pojavom fabričke puške - "martinke", puškarstvo u Gori počelo se gasiti. Ono je još neko vreme živelo od lovdžiskih puškara i popravke savremenog oružja. Poslednji njegovi ostaci su se mogli videti u Rapči sve do Drugog svetskog rata. Čuveni majstor Đimšit iz Rapče, koji je izrađivao i savremeno oružje savršene umetničke vrednosti, umro je u toku rata. Sa njim je nestalo i poslednjeg puškara u Gori. Jedini ostaci tih zanata su stari alati, koji se mogu još naći. Na njih podsećaju "dućani " sada pretvoreni u sobe.

Uzged valja napomenuti da Gorani nisu bili poznati samo kao prodavci oružja u Prizrenu, nego i kao puškari po raznim gradovima. Oni se pominju kao glavni puškari u Prizrenu

i Debru u XVIII². Poslednje tri prizrenske tufegdžije poreklom su iz Gore. Razume se, pošto je u gradu nestalo ovog zanata, oni su se prilagodili drugim poslovima slične prirode. Postali su uglavnom mehaničari.

Na kraju se nameće pitanje: zbog čega se puškarstvo odomaćilo i razvijalo u planinskoj Gori, a ne u drugim krajevima koji su za to imali povoljnije uslove? Moglo bi se pretpostaviti da je na to uticala blizina Prizrena i Tetova, poznatih središta za izradu oružja u XVIII i XIX veku. Nema sumnje, to je bio jedan od uzroka, ali ne jedini, jer bi se puškarstvo, u tom slučaju, pre razvilo u selima pored gradova, nego u planinskoj i besputnoj Gori. Druge razloge valja tražiti u starim zanatima i kontinentu stanovništva. Verovatna je pretpostavka da neki stari zanati vode poreklo još iz Srednjeg veka, kada su oni, kao što se zna iz starih pisanih spomenika, bili odomaćeni po selima. Pošto se u Gori održalo staro stanovništvo iz toga vremena, što nije običaj sa drugim naseljima oko Prizrena, može se i to uzeti kao razlog za rano uvođenje i dugo održavanje ovoga novog zanata turskog vremena. Razume se, zanati se u Gori preobražavani uporedo sa vremenskim potrebama: jedni su iščezavali, a drugi se pojavljivali. Puškarstvo je poslednja faza u tom razvitku. Odlazak u pečalbu uticao je na njegovo brže opadanje i konačno napuštanje. Sada u Gori nema ni jednog kovača. Za ove poslove dolaze povremeno u Dragaš i Brod zanatlije iz Prizrena i Orahovca. Čak se nisu razvili ni oni zanati koje oni mogu raditi kao samouci. Tako naprimer zidari i terzije dolaze iz Sredske.

Jedina zanatska radinost jeste drvodeljstvo, kojim se bave poglavito ljudi u Malom i Velikom Krstacu, u čijoj blizini ima krupnog borovog drveta. Oni izrađuju razno posuđe: “butane” (za bućkanje – izmetanje masla), “tuarije” (tovarije) – burad za vodu, “vedra”, kace, kablice, “buklije” (čuture); zatim razno posuđe za merenje zapremine: “šinike” (merica koja zaprema 42 oke), “budžuke” (21 oka) i “karlice” (mere za žito).

---

² Đurđica Petrović. Puškarski zanat u Metohiji. Vesnik Vojnog muzeja Jugoslovenske narodne armije 2, s. 85 – 86, Beograd 1955.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА — АСАДÉМIE SERBE DES SCIENCES

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

КЊИГА LXIX

RECUEIL SERBE D'ETHNOGRAPHIE

T. LXIX

ПОСЕБНИ ОТИСАК
EXTRAIT

Д-р МИЛИСАВ ЛУТОВАЦ
D-r MILISAV LUTOVAC

ГОРА И ОПОЉЕ

АНТРОПОГЕОГРАФСКА ИСПИТИВАЊА

GORA ET OROLIE

(„Montagne“ et „Plaine“)

RECHERCHES DE GÉOGRAPHIE HUMAINE

Уредник — Rédacteur

Д-р ВОЈИСЛАВ С. РАДОВАНОВИЋ — D-r VOJISLAV S. RADOVANOVIĆ

БЕОГРАД
1955
БЕОГРАД

2. З а н а т и. — Познато је да су се неки занати развили у селима под утицајем географске средине и потреба, као зидарски, дрводељски, терзиски и други. Међутим, има крајева у нашој земљи где су поред ових биле одомаћене и оне врсте заната које сада видимо само у градовима (ковачки, кујунџиски, пушкарски). Једна од таквих области, у којој су доскора били заступљени ковачки и пушкарски занати, јесте Гора. У њој су села Баћка, Враниште, Рапча и Крушево била главна средишта те радности. То не значи да ових заната није било и у другим насељима овога краја. Има података који указују на то да се све становништво једног села бавило само занатом. По казивању Бајрама Мурсела, стогодишњака из Лешана, преци данашњег становништва овога села бавили су се у прошлости ковачким занатом. Код њих су каже он, ковали и куповали занатске предмете људи и са тетовске стране Шар-Планине. Остаци шљаке и угља на месту негдашњих ковачница сведоче о томе. То што Лештане нема своје планине такође говори да су се они некада бавили само занатом.

Какви су били ти занати у Гори? По тврђењу старих људи сви су били врло разноврсни, али су се сигурни подаци могли добити само за пушкарски занат, који је постојао до најновијег

времена. У поменутиим селима: Баћкој, Враништу, Крушеву, Рапчи и Злом Потоку, пушкарство је било врло развијено још средином XIX века. Тада је у сваком од ових села било 5 до 10 пушкарских радњи. Сачувана је и једна еснафска тескера — дозвола из 1859 г. која гласи на име Сулејмана Мустафина, пушкар у Враништу. Тескеру је издало Министарство финансија у Цариграду уз наплату таксе од 10 гроша.¹²

На који су начин прављене старе пушке — кремењаче — сазнао сам од деведесетогодишњег Мухарема Алита Дервишовца из Баћке, који се у раној младости бавио овим занатом. Његов предак дошао је као пушкар из Елбасана пре 150 година и населио се у Баћкој, у којој су и тада већ постојале туфегдике радње. Алит се сећа да су недалеко од села били 4 до 5 „чарака“ — точкава, које је покретала вода изведена јазовима из Бродске Реке. Те мале „фабрике“, служиле су само за покретање бургија — бушилица пушчаних цеви, док су „дућани“—ковачнице — били у селу. Друга оруђа којима су се служили при изради оружја су: „топ“, чекићи, права и крива клешта, „манген“, турпија, разни камени брусови, гладила и мехови. У изради пушчаних цеви „намлија“ пролазило се кроз ове фазе рада: прво је у дућану ковано гвожђе које су у плочама добијали из Врања преко Призрена. Ковањем уобличену пушчану цев вртели су бургијама коју је покретао точак. Мајстор који рукује овим послом мењао је постепено 12 бургија разних димензија: најпре је, разуме се, употребљавао најмању, затим већу, још већу итд., све док потпуно не изради цев. После тога долази спољна обрада у дућану: турпијање, брушење, глачање, глађење и пробање да ли је цев потпуно исправна. И у овом процесу се виде постепене фазе рада. После турпије долазе најпре грубљи, а потом све финији брусови, затим глачање смешом пешчане прашине, нишадора и зејтина која се ставља на крпу и тиме трља. Да би цев добила што лепши сјај тару је врбовим дрветом све дотле док се лице мајстора не огледне у гвожђу. Напоследку долази проба да ли цев не пропушта ваздух. То се вршило помоћу дувања. У случају да се на површини појаве мехурићи пене, морало се приступити калаисању изнутра. Разуме се, са овом поправком пушка се могла продати као исправна, али није имала трајнију вредност.

Горански пушкарни морали су добављати готово све сировине из других села и крајева. Гвожђе су, као што је поменуто, добијали из Врања, у чијој су области постојали самокови. Камен од кога су правили брусеве, тоцила и ситан песак за глачање, доносили су на коњима из Шиповице у Шар-Планини. Куповали

¹² Оригинал еснафске тескере, коју сам добио од унука поменутог Сулејмана Мустафиног из Враништа, превео је г. Глиша Елезовић.

су чак и дрвени ђумур у Оргости, Заподу и Очикли, који је прављен само од меког дрвета: јове и јеле, јер садрже мало штетних гасова.

Свака занатска кућа имала је своју радионицу „дућан“. Међутим „чаркови“ су припадали целој „кабили“ (групи сродничких кућа). Али су се њима могли служити уз малу награду и пушкари из истог или којег другог села, јер је бушење цеви трајало само $1\frac{1}{2}$ час.

Поставља се питање и какве су пушке правили? Предање је о томе сигурно, јер у Гори има још живих савременика који су се овим послом бавили. Израђиване су поглавито „намлије“ (пушчане цеви), и то две врсте: „дајлен“ (дугачка пушка 6 педи) и „каранфил“ (краћа од прве само пет прста). Израда је трајала 2 до 3 дана. У Враништу, Рапчи и Крушеву израђиване су сем намлија и други пушчани делови: обарачи, кундаци и такође ножеви. Кажу да су правили и барут од семена мунике, лесковог дрвета и неке смеше коју су такође добијали из Враћа. Своје израђевине су продавали поглавито у Призрену, а делом у Тетову и у селима. У Баћкој помињу као купца пушака неког Арса, призренског трговца, који је сваку намлију плаћао 150 гроша. Сем призренских пушкара који су куповали горанске производе било је и других посредника — трговаца. И Горани су сами односили на коњима оружје и продавали га по ваџарима и саборима по целој турској држави.

Горани су имали своје пушкарске радње и у разним градовима Балканског Полуострва. Нухри Мустафа из Малог Крстаца држао је туфегциску радњу у Грчкој. За време лета он би дућан у Грчкој затварао и враћао се у своје село, где је такође имао у кући пушкарски „дућан“. Ујесен би потоварио на три коња алат и израђено оружје и одлазио поново у Грчку. Тако су радили и други горански пушкари.

С појавом фабричке пушке — „мартинке“, пушкарство у Гори почело се гасити. Оно је још неко време живело од ловдискских пушака и поправке савременог оружја. Последњи његови остаци су се могли видети у Рапчи све до Другог светског рата. Чувени мајстор Ђимшит из Рапче, који је израђивао и савремено оружје савршене уметничке вредности, умро је у току рата. Са њим је нестало и последњег пушкара у Гори. Једини остаци тих заната су стари алати, који се могу још наћи. На њих потсећају „дућани“ сада претворени у собе.

Узгред ваља напоменути да Горани нису били познати само као продавци оружја у Призрену него и као пушкари по разним градовима. Они се помињу као главни пушкари у Призрену и Дебру у XVIII веку.¹³ Последње три призренске туфегције по-

¹³ Ђурђица Петровић. Пушкарски зајат у Метохији. Весник Војног музеја Југословенске народне армије 2, с. 85—86, Београд 1955.

реклom су из Горе. Разуме се, пошто је и у граду нестало овог заната, они су се прилагодили другим пословима сличне природе; постали су поглавито механичари.

На крају се намеће питање: због чега се пушкарство одомаћило и развијало у планинској Гори, а не у другим крајевима који су за то имали повољније услове? Могло би се претпоставити да је на то утицала близина Призрена и Тетова, познатих средишта за израду оружја у XVIII и XIX веку. Нема сумње, то је био један од узрока, али не једини, јер би се пушкарство у том случају пре развило у селима поред градова него у планинској и беспутној Гори. Друге разлоге ваља тражити у старим занатима и континуитету становништва. Вероватна је претпоставка да неки стари занати воде порекло још из Средњег века, када су они, као што се зна из старих писаних споменика, били одомаћени по селима. Пошто се у Гори одржало старо становништво из тога времена, што није случај са другим насељима око Призрена, може се и то узети као разлог за рано увођење и дуго одржавање овога новог заната турског времена. Разуме се, занати су у Гори преображавани упоредо са временским потребама: једни су ишчезавали, а други се појављивали. Пушкарство је последња фаза у том развоју. Одлазак у печалбу утицао је на његово брже опадање и коначно напуштање. Сада у Гори нема ни једног ковача. За ове послове долазе повремено у Драгаш и Брод занатлије из Призрена и Ораховца. Чак се нису развили ни они занати које они могу радити као самоуци. Тако например зидари и терзије долазе из Средске.

Једина занатска радиност јесте дрводељство, којим се баве поглавито људи у Малом и Великом Крстацу, у чијој близини има крупног боровог дрвета. Они израђују разно посуђе: „бутинe“ (за бућкање — изметање масла), „туарије“ (товарије) — буррад за воду, „ведра“, каце, каблиће, „буклије“ (чутуре); затим разно посуђе за мерење запремине: „шинике“ (мерица која запрема 42 оке), „буцукe“ (21 ока) и „карлице“ (мера за жито).